

Релігія і суспільство в Україні: фактори змін

**Матеріали міжнародної конференції
15–16 травня 1998 р.**

Київ • 1998

РЕЛІГІЙНА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ І ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ РОЗВИТКУ

Україна як суб'єкт колишнього Союзу РСР була позбавлена можливості здійснювати власну політику щодо релігії та церкви. Догматизований марксизм, що упродовж десятиліть був офіційною ідеологією, односторонньо розглядав усі явища, у тому числі й релігію, формував лише негативне ставлення до неї, до її ролі в історії українського народу. Державна влада тих часів діяла за принципом сили й неповаги до переконань і віри людини, вдавалася до насильницьких та незаконних акцій. Націоналізація церковного майна, вилучення церковних цінностей, масова руйнація храмів, адміністративно-командні методи утвердження атеїзму у свідомості людей супроводжувалися терором та репресіями проти духовенства, насиллям над віруючими.

Здобувши незалежність, Українська держава засудила політику тоталітарної влади, стала на шлях цивілізованих відносин з церквою. Одним з перших її законодавчих актів став Закон «Про свободу совісті і релігійні організації». За короткий час було сформовано конституційно-правове поле державно-церковних відносин, яке в основних параметрах відповідає міжнародним критеріям і стандартам. Питання власності, підприємництва, землекористування релігійних організацій, трудових відносин у них, альтернативної військової служби, плати за землю врегульовані чинним законодавством. Долаючи завали у сфері релігійно-церковного життя, що дісталися у спадок від минулого, держава йде курсом реального забезпечення свободи совісті — свободи вільного вибору релігії, світогляду, свободи бути віруючим чи вільнодумцем, надання всім конфесіям рівних прав і можливостей.

Релігійне життя України сьогодні — складна система стосунків, яка імплантована в загальну структуру суспільного життя й розвивається під впливом соціально-економічних та політичних процесів, що відбуваються в Україні на перехідному етапі її розвитку. Тому природно, що релігійне

життя як складова суспільного з одного боку є сукупністю універсальних, загальноукраїнських, а з другого — специфічних регіональних ознак та особливостей. Таке поєднання є діалектичним: загальнодержавні й регіональні компоненти в одних випадках, взаємодіючи між собою, формують систему гармонійного, взаємозбагаченого існування, а в інших — вступають у суперечність, призводять до відчуження та розмежування в релігійному середовищі.

Зупинімося на основних моментах, що характеризують релігійно-церковне життя в Україні.

1. Релігійна мережа. Кадри священнослужителів. Матеріальне забезпечення релігійних організацій

а) Релігійна мережа

Станом на 01.01.98 р. в Україні діють 20,4 тис. релігійних організацій, в т. ч. майже 19,8 тис. громад 72 конфесій, течій і напрямів. Порівняно з 1991 р. кількість релігійних організацій збільшилась на 7,2 тис., або на 54,5%. Проте зміни в релігійній мережі торкнулися не тільки її кількісних показників. Церква перейшла на якісно новий рівень функціонування. Активно йде процес формування її управлінських структур: в Україні діють 192 духовні центри та управління. Підготовка кадрів священнослужителів здійснюється у 86 вищих та середніх духовних навчальних закладах (за 6 років їх збільшилося у 5 разів). Діють 198 монастирів, кількість яких проти 1991 р. зросла більш ніж утричі. На ниві добродійності та милосердя працюють 123 місії, а це у 6 разів більше, ніж у 1991 р. Водночас динаміка становлення релігійного середовища згасає: темпи приросту релігійних громад у 1991 р. склали 22,2%, а в 1997 р. — лише 7,0%. Проте в абсолютній величині цей показник досить вагомий — 1997 р. релігійна мережа зросла на 1298 одиниць.

Майже половина всіх релігійних громад (47,2%) зосереджена в західних областях. Тут діє 61 духовний центр та управління (31,8%), 111 з 198 монастирів, 35 з 86 духовних навчальних закладів. На 10 тис. населення в цьому регіоні припадає 9,6 громади, що значно більше ніж у південно-східних областях, де цей показник становить 1,6, і більше,

ніж у регіоні «північ—центр», де на 10 тис. населення припадає 2,9 громади. Такий стан реально відбиває регіональні відмінності в моделях ментальності та релігійної культури населення України.

Половину всіх релігійних громад України створено православними — 10 350. У 1992—1997 рр. їх кількість зростає на 3 088 одиниць, або на 44,3%, а за 1997 р. — на 772 парафії, що складає 59,5% росту загальної чисельності релігійних громад усіх конфесій. Найбільш потужною є Українська православна церква (УПЦ), число громад якої за 6 років зросло на 1 913 одиниць, або на 35% і становить нині 7 386 парафій, або 71,4% загальної кількості православних громад України. Майже вчетверо збільшилась чисельність її монастирів, з 2 до 13 — духовних навчальних закладів. Схожими темпами йде розбудова інших православних церков — Київського патріархату (1 901 громада) та Української автокефальної (1 063 громади). Їх кількість збільшилась загалом на 1 474 громади, або на 98,9%.

Ареалом найбільшого поширення православ'я залишається західний регіон. Тут діють 4 077 православних громад, або 39,2 % від їх загальної кількості в Україні. Проте у 1991 р. цей показник становив 51,5%, а отже, за 6 років він істотно зменшився. Водночас у південно-східному регіоні цей показник зріс за цей час з 15,3 до 21,6%, а в регіоні «північ—центр» — з 33,1 до 39,0%. Показовим є й те, що кількість православних громад тут недовзі зрівняється із західним регіоном. Якщо у 1992—1997 рр. кількість православних громад на заході зростає на 490 одиниць, то в цих регіонах — на 1 731.

За кількістю релігійних громад (3151) та монастирів (61) Українська греко-католицька церква (УГКЦ) посідає друге місце. З часу легалізації діяльності (листопад 1989 р.) церква відновила свої структури й вийшла на довоєнний рівень. Сьогодні вона має 12 єпархій, 61 монастир, 9 духовних навчальних закладів, 26 періодичних видань. Переважна більшість греко-католицьких громад (97,5%) знаходиться в Галичині, а також на Закарпатті, де вони утворюють окрему Мукачівську єпархію, що не входить до складу УГКЦ, а підпорядковується безпосередньо Апостольській столиці. При цьому якщо на початок 1992 р. цер-

ква була представлена лише в 13 областях та Києві, то станом на 01.01.1998 р. її громади відсутні лише в трьох областях — Запорізькій, Кіровоградській та Полтавській.

З початку 1992 р. Римо-Католицька церква (РКЦ) збільшила свою мережу у країні на одну третину й нараховує нині 732 громади. В цей же час зареєстровано перші католицькі монастирі, насельниками яких були переважно іноземці, здебільшого поляки. З 1992 р. фактично започаткована і практика запрошення в Україну ксьондзів-іноземців. Сьогодні їх налічується 238, або 69,8% від числа священнослужителів, що їх має РКЦ в Україні.

Станом на 01.01.98 р. в Україні діють 26 монастирів РКЦ: бернардини мають 7 монастирів, францисканки — 3, бенедиктини — 2, серафитки — 1. Крім того, по одному монастирю мають домініканці та кармеліти босі й 2 монастирі — орден св. Франциска з Асичу. Із загального числа монастирів РКЦ 10 відкрито в західних областях, 16 — у регіоні «північ—центр».

З року в рік в Україні збільшується кількість громад прихильників протестантизму. Ця гілка християнства представлена 20 напрямками: від потужних союзів баптистів (1709 громад) і п'ятидесятників (917) до поодиноких громад менонітів та назарян. З початку 1992 р. кількість громад протестантського спрямування збільшилась на 2176 одиниць, або на 80%. Зокрема, у південно-східному регіоні протестантська мережа зросла з 628 громад до 1459, або на 132,3%, у центральному — на 839 громад (104,2%), у західному — на 560 громад, або на 39,5%. Загалом же станом на 01.01.98 р. в Україні діє 4889 громад протестантів, що становить 24,7% релігійної мережі країни (проти 20,9% в січні 1992 р.). За кількістю громад, що утворились минулого року, протестантські церкви (+385) поступались лише православ'ю (+772).

Загальною тенденцією, що має місце у протестантському середовищі, є неухильне зміцнення позицій практично всіх його деномінацій. Останнім часом помітне певне дистанціювання традиційних для України протестантських церков від представників харизматичного руху, т. зв. «нового протестантизму». Серед «харизматів» найбільш динамічно розвивається об'єднання церков «Повного Євангелія»,

яке за 6 років зросло з 4 до 150 громад. Загалом із 217 харизматичних осередків, що діють в Україні, 142 (65,4%) знаходяться в південно-східному регіоні країни. Найбільше їх у Донецькій області (44 громади), Запорізькій (26), Криму (32) та Київській і Херсонській областях — по 14.

Нова на конфесійній карті України «Новоапостольська церква» за 5 років діяльності заснувала свої громади (49) в усіх областях, крім Рівненської. Досить повільно поширюються в Україні такі східні культу, як крішнаїзм та буддизм. Сьогодні діють відповідно 34 та 29 їхніх громад. Причому за останні 5 років (1993—1997) утворено лише по 11 релігійних осередків кожного напрямку. Незмінною за останні 3 роки лишається кількість громад віри Багаї (8).

б) Кадри священнослужителів

Релігійні громади в Україні обслуговують 17 798 священнослужителів. У порівнянні з січнем 1993 р. загальна кількість душпастирів зросла на 8 030, або на 82,2%. Значне збільшення пояснюється тим, що за цей період число духовних навчальних закладів у державі більш ніж подвоїлось (з 34 до 86), а слухачів у них стало у 3,5 рази більше (на початок 1993 р. — 3 587, сьогодні — 12 805). При цьому якщо впродовж 1993—1997 рр. кількість православних духовних навчальних закладів зросла з 15 до 30 одиниць, а чисельність слухачів у них — з 2 850 до 4 544 (+59,4%), то протестантські церкви збільшили кількість духовних навчальних закладів з 12 до 38, а слухачів — з 567 до 6 553, тобто у 11,5 рази. Сьогодні відсоток православних священників (8152 чол.) зменшився з 51,3% до 45,8, а протестантських (6596) зріс з 32% до 37,1. Показник забезпеченості священниками православної парафії становить 0,8, а громади протестантів — 1,3%.

Порівняно з 1990 р. помітно зросла кількість священників Української православної церкви з вищою і середньою світською освітою (з 78,7 до 90,4%). У той же час значно (з 71,1 до 50,8%) зменшилась чисельність священників з вищою та середньою духовною освітою. При цьому якщо в південно-східному регіоні у 1989 р. священників з вищою та середньою духовною освітою було 71,6%, то сьогодні —

51,9%. За цей же проміжок часу в західному регіоні даний показник збільшився, зокрема в Чернівецькій області на 1,8%, у Рівненській — на 10,3%, а у Волинській — на 24,4%.

в) Матеріальне забезпечення релігійних організацій

За роки державної незалежності України віруючим повернуто з музейних фондів та експозицій понад 8 тис. предметів культового й церквовного вжитку, а кількість культових будівель, якими користуються церкви, збільшилась з 9 054 до 12 666, або на 39,9%. Причому серед 12,7 тис. храмів 3 603 (28,4%) є пам'ятками архітектури. За цей період зведено 1921 культову будівлю й будується ще 1 890. Проте забезпеченість культовими будівлями залишається однією з найгостріших проблем релігійного життя в Україні. Так, кількість храмів у власності або користуванні релігійних громад збільшилась у 1997 р. на 769 одиниць, у т. ч. за рахунок 364 збудованих. Але відсоток забезпеченості конфесій знизився до 66,6 проти 67,5 у 1996 р., що свідчить про невідповідність кількості храмів росту релігійної мережі.

Найкраще забезпечена культовими будівлями Закарпатська реформатська церква — 98%. Упродовж 1996–1997 рр. дещо поліпшилась ситуація в Римо-Католицькій церкві, де цей показник зріс до 78,1% і до 78,7% — в Українській греко-католицькій церкві. Водночас органи влади західного регіону не мають змоги виконати понад 350 рішень про почерговість богослужінь греко-католиків з православними. Впровадження почерговості призводить лише до зміни користувача храмом і до ще більшого загострення ситуації у населених пунктах.

Ситуація досить часто загострюється й упередженими діями окремих місцевих посадових осіб, які вирішують конфліктні питання не за буквою закону, а за своїми уподобаннями. Судова практика свідчить, що 1997 р. на 17% зменшилась кількість цивільних справ, розглянутих за скаргами релігійних організацій. Водночас 40,0% рішень державних органів з майнових питань суди визнали такими, що суперечать чинному законодавству.

За рахунок збудованих за останні 3 роки 246 молитовних будинків та розширення можливостей оренди примі-

щень для богослужінь відносно стабілізувалась ситуація у протестантському середовищі (всього за 6 років ними збудовано 494 молитовні будинки). Забезпеченість громад мусульманського віросповідання мечетями зросла з 21% у 1996 р. до 35,1% у 1997 р.

Станом на 01.01.98 р. віруючі претендують лише на 169 храмових споруд, що використовуються не за призначенням, а отже, цей резерв забезпечення релігійних громад культовими будівлями вже майже вичерпано. Поліпшити ситуацію в подальшому може лише будівництво нових храмів. Особливо це стосується православних церков України, забезпеченість культовими спорудами яких становить 72,7%, зокрема: в західному регіоні — 84,5%, південно-східному — 68,3% і центральному — 70,2%. Більш рельєфна картина в розрізі церков: УПЦ — 76,7% забезпеченості, УПЦ КП — 77,6%, УАПЦ — 60,7%.

Загалом наведені дані реально відображають ситуацію, що склалася в релігійному середовищі України. Проте певною мірою вона переломлюється крізь призму наявного в Україні міжцерковного конфлікту. Гостра конкуренція спонукає духовні центри штучно розширювати інституційну мережу і претендувати на монастирські комплекси, котрі їм задалегідь не під силу освоїти.

2. Процеси, що відбуваються в релігійному середовищі

Релігійна ситуація в Україні залишається складною й неоднозначною. З одного боку їй притаманні деякі ознаки стабілізації (наприклад, 1997 р. не було крайніх виявів релігійного фанатизму та екстремізму; на чверть (з 600 до 450) зменшилась кількість т. з. вогнищ гострого міжконфесійного протистояння; великі релігійні свята пройшли без порушень чинного законодавства), а з іншого — релігійне середовище залишається конфліктогенним, що свідчить про серйозну розбалансованість релігійно-церковного організму, дисгармонію інтересів його складових і є редукцією широкого спектру проблем розвитку українського суспільства, відсутності в ньому спільного погляду на їх розв'язання.

Значний потенціал деструкції, що загрожує підвалинам

суспільної стабільності, містить у собі поділене на три юрисдикції православ'я.

Упродовж 1996–1998 рр. позиції сторін у міжправославному конфлікті не зазнали суттєвих змін.

Насамперед діаметрально протилежним залишається ставлення православних церков до проблеми автокефалії, що серйозно збурює ситуацію в українському православ'ї і в суспільстві загалом. Для ієрархів УПЦ її розв'язання можливе лише у визначений церковно-канонічним правом спосіб: автокефалія, проголошена Всеукраїнським Православним Собором, надана матірною церквою та підтверджена Повнотою Православ'я. УПЦ КП та УАПЦ вважають проголошення канонічної незалежності самодостатнім, таким, що віддзеркалює волю церковного люду, спирається на існуючий прецедент набуття таким чином автокефалії більшістю помісних православних церков, у т. ч. й РПЦ.

Діапазон відмінностей у поглядах на автокефалію досить широкий: від повного заперечення її необхідності до вимог досягнення через проміжну модель — набуття повноцінної автономії із внесенням у диптих (на зразок Фінляндської та Японської церков); від усвідомлення необхідності приєднання до УПЦ, яка визнається Вселенським православ'ям, до категоричного заперечення самої можливості отримати автокефалію з рук Московського патріархату. Що ж до Московського патріархату, то він не зацікавлений в автокефалії українського православ'я й розглядає Україну як «канонічну територію РПЦ».

Ключова проблема українського православ'я — набуття автокефалії — постає як опосередковане, але цілком адекватне відображення загальноукраїнської політичної та соціокультурної ситуації, стану національної самосвідомості, глибини регіональних відмінностей. Для православного середовища заходу України самочинне проголошення автокефалії стало єдиною реальною відповіддю на вимогу чіткої ідентифікації з боку національно-політичного руху. Для центру ця ідея могла б виявитися привабливою за умови гнучкої, зваженої і послідовної політики ієрархів, проте вона була девальвована внаслідок форсованих спроб її реалізації, що супроводжувалися зіткненнями між православними церквами. Нарешті, для південно- і східноук-

раїнської самосвідомості, в якій далеко не завжди диференціюється «російське» й «українське», ця ідея поки що не скрізь сприймається позитивно.

Ситуацію різко загостило рішення Архієрейського Собору УПЦ (грудень 1996 р.), яке зняло питання про набуття церквою канонічної незалежності в найближчій перспективі. Таке рішення викликало справжній шок серед парафіяльного духовенства цієї церкви, яке — насамперед у західних епархіях — вважає його «самовбивчим». Отже, розв'язання питання автокефалії українського православ'я віднесено на невизначену перспективу.

У 1997 р. жорстке протистояння між православними тривало (створення в населених пунктах агітаційних груп з прихильників УПЦ для протидії новоствореним громадам УПЦ КП; формування однією православною церквою образу ворога в особі іншої; звинувачення УПЦ в антидержавній спрямованості її діяльності тощо).

З точки зору інтересів держави й суспільства об'єднання православних України мало б позитивне значення. Проте церковні розколи, як свідчить історичний досвід, довготривалі. Отож мова може йти про нейтралізацію їх екстремістського, руйнівного впливу на суспільні процеси, протидію зовнішнім чинникам, які інспірують або гальванізують ці розколи, знаходження спільної платформи співробітництва православних у рамках Всеукраїнської ради церков та релігійних організацій, здобуття підтримки з боку національних помісних церков процесу становлення й канонічного оформлення в Україні єдиної Помісної православної церкви.

Проблеми органічності українського православ'я національному контекстові не знімають інші гострі внутрішньо-церковні проблеми, які здатні набути гострого соціально-політичного звучання. Йдеться про реальність втрати значущості традиційно-обрядовірчої форми православ'я і необхідність відпрацювання соціальної доктрини церкви, яка б містила адекватну відповідь на виклик сучасності; подолання відчуженості між трьома рівнями церкви — єпископатом, кліром та мирянами; відновлення апостольської та місійної діяльності; утвердження апостолату мирян і закріплення церкви в регіонах і соціальних стратах, які нині

перебувають поза впливом церкви. Розвиток Української греко-католицької церкви після Патріаршого Собору УГКЦ «Нова євангелізація» (жовтень 1996 р.) зосереджується на кількох найважливіших напрямках церковного будівництва: розширення мережі духовних навчальних закладів, підготовки й перепідготовки кадрів духовенства, рішучого зміцнення церковної дисципліни, впорядкування та поліпшення катехитичної праці, активної євангелізаційної роботи з молоддю. Незважаючи на всі розбіжності, що мають місце між УГКЦ та Римом, який, переслідуючи власні цілі (збереження діалогу з православ'ям і, зокрема, з Московським патріархатом), висуває канонічні застереження її руху на схід, а також на певну напругу в середовищі кліру УГКЦ (між тими, хто вийшов з підпілля; перейшов з православної церкви; прибав з діаспори), ця конфесія розвивається досить стабільно, демонструючи значний внутрішньоцерковний потенціал, а її керівництво прагне до співпраці з іншими християнськими конфесіями в межах існуючих канонів.

Є підстави вважати, що в недалекому майбутньому можлива нормалізація православно-греко-католицьких відносин. Це необхідно для обох церков, що являють собою, образно кажучи, два крила духовності українського народу, і без нормального розвитку однієї з них складнощі буде відчувати й інша.

Як уже відзначалося, дедалі більше зміцнює позиції на українських землях Римо-Католицька церква. Структурна побудова й рівень інституалізації місійної, катехизаторської та євангелізаційної праці дає змогу РКЦ розгортати нові дієцезії на базі багатьох існуючих деканатів. Подальше просування РКЦ на схід, яке, власне, є реальністю, буде динамічним і водночас обережним. З одного боку, офіційні речники Ватикану неоднозначно давали зрозуміти, що РКЦ не може стояти осторонь освоєння «духовної пустелі» на схід від Бреста й не може уступити у змаганні з протестантами. З іншого — Ватикан зв'язаний православно-католицькими угодами, які засуджують прозелітизм і вимагають консультацій щодо втілення будь-яких католицьких пастирських намірів у регіоні, де традиційно діяло право православної церкви. Але, як свідчить практика діяльності

РКЦ, вона розглядає свою діяльність в Україні поза етнічними анклавами, де глибоко вкорінений католицизм, не як прозелітичну, а як євангелізаторську, спрямовану не на навернення православних у католицизм, а на прилучення невіруючих до християнства в його католицькій версії.

Протестантські осередки також опинилися в ситуації «внутрішньої перебудови», що їй болісно переживає більшість церков країни. Успішно розв'язуючи внутрішні проблеми, вони відпрацьовують нову для вітчизняного протестантизму модель релігійної громади, яка б поєднувала міцну внутрішню дисципліну із високою соціальною активністю, відкритістю для суспільства, посиленням впливу на його життя.

Національні меншини утворили порівняно невелику кількість релігійних громад. Це — німецька, шведська євангелічно-лютеранська, Закарпатська реформатська церкви, релігійні громади караїмів і кримчаків. Активно утверджується в зоні свого історичного існування іслам, основна увага якого спрямована на відродження духовності, культури, традицій народів, які сповідають це віровчення.

Характеризуючи загальну ситуацію в мусульманському середовищі Криму, слід зазначити, що віруючі у своїй більшості слабо орієнтуються у віровченні ісламу. Лише одиниці розуміють суть молитви арабською мовою, далеко не всі суворо дотримуються багатьох правил шаріату. Серед духовенства, що повернулось з депортації, немає жодного з вищою чи середньою духовною освітою. Проблема вирішується шляхом підготовки незначного числа служителів (15–20 чол.) в медресе, постійного запрошення місіонерів з Туреччини та відрядження своїх кадрів на навчання за кордон.

Релігійні громади нетрадиційних культів, що діють в Україні, істотно не змінюють загальну релігійну ситуацію. Проте вплив неоекотів на суспільне життя вимірюється не лише кількістю цих угруповань. Нововведення, що їх привносить діяльність неорелігій в українську ментальність, викликають у суспільстві неоднозначну реакцію: від повного заперечення до підтримки нетрадиційних способів мислення. Звертає на себе увагу те, що релігійні практики ряду нетрадиційних культів порушують гарантовані Конституцією України права людини, хоча їх вірні добровільно ви-

конують настанови лідерів цих формувань. Слід відзначити, що клімат для поширення неорелігій у країні надзвичайно сприятливий. Це пояснюється нинішньою суспільно-психологічною й соціокультурною атмосферою; відстороненістю adeptів нових релігій від традиції, що знаходиться в царині ортодоксальних церков; виключною активністю іноземних місій та їхніми фінансовими можливостями, котрі значно перевищують ті, якими оперують традиційні церкви. У більш широкому контексті причина бурхливої активізації неорелігій — загальна орієнтаційна криза євроцентристської цивілізації, що спричиняється до спроб синтезу західної і східної релігійних традицій та інтенсифікує релігійні експерименти взагалі; відсепарованість величезної маси населення пострадянських країн від автохтонної духовної традиції; загальна духовна криза, брак стрижневих ідей та загальнозначущих цінностей; розрив у соціальному досвіді й ціннісних засадах між поколіннями; ослабленість історичних церков і нерозвиненість їхньої місійної структури.

Ставлення до неорелігій з необхідністю вимагає врахування таких моментів: «неорелігії» — поняття операційне, яке обіймає дуже відмінні між собою релігійні спільноти — від вкорінених у надзвичайно глибоку історично-духовну спадщину до відверто тоталітарних і з надто негативною репутацією на своїй батьківщині. Новітні релігії — постійний феномен релігійної карти світу і, на думку багатьох фахівців, являють собою «суто антропологічний протест проти мінливої дійсності». Водночас такі культури зі своєю всеосяжною дисципліною та контролем над поведінкою членів постають своєрідною «спокусою тоталітаризму»; ці новітні релігії часом пропонують більше, ніж діючі соціальні інститути і вказують особі певні методи самопізнання та самореалізації.

3. Соціально-значуща діяльність релігійних організацій України

Внаслідок тривалого витіснення релігійних організацій України з природних для них сфер діяльності (місійна, катехизаційна, евангелізаційна, національно-культурна праця,

моральний арбітраж тощо) їхня структура викристалізувалася в понівеченому вигляді. Але релігійні організації України нарошують працю на ниві доброчинності, подаючи допомогу нужденним, дітям, хворим та інвалідам у лікарнях, сирітських домах, місцях позбавлення волі. За різними даними вони контролюють від однієї до двох третин гуманітарних вантажів, які надходять в Україну. Загалом згадана робота акумулюється і здійснюється релігійними місіями, яких в Україні є 104 і які в переважній більшості працюють під егідою протестантських церков.

Українська греко-католицька церква заснувала добродійну організацію «Карітас», яка є асоційованим членом всесвітньої організації «Міжнародний Карітас». Регіональні відділення її діють у семи єпархіях УГКЦ та Києво-Вишгородській екзархії. Проекти «Карітасу» включають такі соціальні програми: безкоштовні їдальні для бідних; поширення серед нужденних одягу та медикаментів; організація літніх таборів для дітей, які постраждали від чорнобильської аварії. 1997 р. «Карітас» при допомозі західних партнерських організацій забезпечив доставку в Україну вакцин проти гепатиту «Б» та антибіотиків вартістю понад 4 млн. американських доларів. Він планує будівництво реабілітаційних центрів (для хворих на наркоманію та алкоголізм) в Івано-Франківську та Бородах Львівської області.

Активно працює в соціальній сфері Всеукраїнський союз об'єднань євангельських християн-баптистів (ВСО ЄХБ). Його Центр християнського співробітництва передав тисячі тонн гуманітарної допомоги в комітети багатодітних сімей, дитячим лікарням, у будинки для перестарілих та інвалідів. Він заснував й утримує християнську клініку в Києві, християнський госпіталь в Одесі, будує інтернат на 120 ліжок для оздоровлення дітей в Ялті. В листопаді 1996 р. створено Український християнський фонд, одним з фундаторів якого є ВСО ЄХБ (президент Г. Комендант). Засновники фонду сподіваються акумулювати близько 4,5 млн. доларів США, які передбачається спрямувати на будівництво в Києві медико-реабілітаційного центру для хворих, які постраждали від аварії на Чорнобильській атомній станції, лікування хворих та навчання талановитої молоді за кордоном, оздоровлення дітей.

Благодійна організація «Міжнародна опікунська допомога» (США), що співпрацює зі Всесвітнім союзом християн віри євангельської, упродовж двох років виконує програму лікування тяжкохворих людей, у т.ч. за кордоном. Згадана організація взяла на себе зобов'язання упродовж 5 років постачати для лікувальних закладів України обладнання та медикаменти. Українська Унійна конференція адвентистів сьомого дня минулого року отримала із США медичне устаткування та медикаменти на суму 234 тис. доларів, які передано пологовим будинкам, лікарням та сиротинцям.

Таких прикладів є чимало. Водночас очевидним є й те, що соціальна реабілітація релігійних організацій явище не одномоментне, вона триватиме в перебігу досить довгочасних і складних внутрішніх процесів. Потужним каталізатором їх має стати створення державою широких можливостей для здійснення церквою історично й сутнісно притаманної їй місії, дійова й послідовна підтримка державою всіх аспектів суспільно, соціокультурно й соціально-психологічно значущої діяльності релігійних організацій. Така переорієнтація сприятиме не лише розвиткові й употужненню церковного служіння в інтересах українського суспільства, але й поступово «витягуватиме» релігійні організації з насиченої небезпечними елементами зони політичного напруження, подальше перебування в якій, у міру розвитку процесів соціально-політичної диференціації та конфесійного розшарування, реально загрожує перетворити церкви на партії.

4. Основні пріоритети державної політики щодо релігії та церкви

Забезпечення церкви повноцінного правового і соціального статусу, створення для неї сприятливих умов діяльності ставить на порядок дня визначення пріоритетів держави в галузі релігійно-церковного життя. Більше того, у відносинах між державою і церквою, а також у взаєминах між конфесіями виникає чимало проблем, які вимагають законодавчого врегулювання. Це, з одного боку, зумовлює необхідність ініціювати зміни в чинному законодавстві щодо релігії та церкви, котрі якомога повніше враховували б реалії сього-

дення, а з другого — потребує тривалої стратегії подальшого розвитку державно-церковних відносин в Україні.

Якщо говорити про засади цієї стратегії, то вони базуються на відповідних конституційних положеннях і визнаних Україною нормах міжнародного права. А отже, Україна дотримується таких основоположних принципів, які є атрибутами демократичного суспільства:

— церква відокремлена від держави, а школа — від церкви, жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова;

— кожна людина має право на свободу світогляду й віросповідання, вільного вибору ставлення до релігії;

— кожна людина має право сповідувати будь-яку релігію у прийнятний для неї спосіб, безперешкодно вести релігійну діяльність;

— держава не втручається в законну діяльність релігійних організацій, всебічно сприяючи їм;

— церква стоїть поза політикою, священнослужителі та віруючі беруть участь у політичному житті нарівні з усіма громадянами;

— усі конфесії та віруючі в Україні рівні перед законом і мають право на однаковий захист законом;

— право на свободу віросповідання, діяльності релігійних організацій підлягає лише таким обмеженням, які відповідно до Конституції України та норм міжнародного права є необхідними в демократичному суспільстві й встановлені законом.

При цьому принципово важливо, щоб держава чітко окреслила свої зобов'язання перед церквою, коло тих повноважень, які є сферою її компетенції, що зробить її політику щодо церкви прозорою, відкритою для суспільного загалу. Зокрема, ідеться про те, що держава:

— визначає основні пріоритети своєї політики щодо церкви;

— сприяє розвитку релігійної самобутності української нації, всіх корінних народів і національних меншин України, що є однією з передумов становлення у країні громадянського суспільства;

— поважає традиції та внутрішні настанови релігійних організацій, якщо вони не суперечать чинному законодавству України, забезпечує повноцінний правовий і соціальний статус церкви, сприятливі умови для її діяльності, захищає права і свободи віруючих та їх релігійних організацій;

— сприяє встановленню відносин взаємної релігійної та світоглядної терпимості й поваги між громадянами, які сповідують релігію або не сповідують жодної релігії, між віруючими різних віросповідань та їх релігійними організаціями.

Сьогодні у світі є різні типи державно-церковних відносин. Не вдаючись до їх аналізу, зазначу, що за часів СРСР церква теж була відокремлена від держави, проте остання втручалася у внутрішні справи церкви, обмежувала простір її канонічної діяльності, а сама церква посідала маргинальне становище в суспільстві. Принципова новація сучасної української моделі державно-церковних відносин полягає в тому, що держава і церква визначаються як рівноправні суб'єкти державно-церковних відносин, кожен з яких діє у сфері своєї компетенції, взаємно підтримуючи один одного. При цьому релігійні організації діють у правовому полі держави, яка не втручається у справи церкви, забезпечуючи свободу релігії, свободу церкви.

Якщо в загальних рисах окреслити основні пріоритети державної політики щодо релігії та церкви, то ними є:

— забезпечення конституційного положення про відокремлення церкви від держави і школи від церкви, рівноправності всіх офіційно діючих в Україні релігій та права громадян на свободу совісті. Мабуть, не треба доводити, що чіткі правові принципи і процедури дають змогу створити надійні механізми захисту прав віруючих, законних інтересів релігійних організацій, уникнути конфліктних ситуацій на релігійному ґрунті. При цьому вдосконалення законодавчої та іншої нормативної бази буде здійснюватись передовсім шляхом відпрацювання юридичних механізмів розв'язання питань, які виникають у відносинах між державними й релігійними структурами, а також між різними релігійними організаціями;

— сприяння релігійним організаціям у виконанні їхніх статутних завдань, участі церков у служінні, що має неабияке соціальне значення. Йдеться, зокрема, про зміцнення моральних підвалин суспільства, розвиток милосердницької, добродійної діяльності тощо;

— подолання дестабілізуючих впливів церкви на суспільство, деполітизація релігійного середовища. Йдеться в тому числі і про те, щоб блокувати спроби партій, рухів та інших політичних формувань використовувати релігійно-інституційні структури під час виборчих кампаній тощо.

Зрозуміло, деполітизація релігійного життя не означає, що держава не зацікавлена у притаманних церкві функціях моральної опозиції, критики окремих аспектів соціальної політики державних органів. Реалізація цих функцій релігійними організаціями, особливо за умов транзитного стану суспільства, спонукає державу до корекції політичного курсу, певною мірою мінімізує негативні соціальні й соціально-психологічні наслідки економічних реформ і тому відповідає інтересам країни.

Нарешті, об'єктом державної політики щодо релігії та церкви має стати сприяння розвитку релігійної самобутності корінних народів та національних меншин, їх стосунків з одновірцями за кордоном.

Державна політика стосовно цих організацій має спрямовуватись на розвиток їхньої власної релігійно-інституційної інфраструктури; мінімізацію вирішальної залежності від закордонних центрів, а також недопущення перетворення конфесійного чинника на знаряддя етнічного й територіального сепаратизму; залучення згаданих релігійних організацій у процес динамізації стосунків України з їхніми етнічними батьківщинами й створення сприятливих умов для розвитку української діаспори в цих країнах.

Коротко кажучи, це саме ті підвалини, на яких можливі відродження церкви, стабілізація релігійної ситуації, а зрештою — й утвердження громадянського миру та злагоди в суспільстві.

ЗМІСТ

Вступ	3
Вітальне слово <i>Клауса Вайгельта</i> , начальника Головного відділу країн Європи, північної Америки та Японії Управління міжнародного співробітництва Фонду Конрада Аденауера	5
Олександр Разумков Державна політика щодо релігії і церкви як чинник демократизації церковно-релігійного життя в Україні	9
Віктор Бондаренко Релігійна ситуація в Україні і перспективи її розвитку	14
Віктор Єленський Релігія, демократизація та суспільний розвиток у посткомуністичному світі: Україна	31
Вольфганг Оккенфельс Суспільне завдання церков у житті держави	47
Олексій Шуба Релігія і політика в українському суспільстві	60
Зиновій Антонюк Побудова громадянського суспільства в Україні та християнське соціальне вчення	68
о. Йосип Богдан Релігія і конфлікти в сучасній Україні	76
Норберт Клес Міжконфесійний і міжетнічний діалог: запобігання конфліктам замість розпалювання форожнечі	79
Марк Смирнов Русская православная церковь (Московский патриархат) в процессе посткоммунистической трансформации (внешнеполитический аспект)	91